

HOLLANDSE WATERLINIES

18 TOCHTEN
DOOR HET
LINIELANDSCHAP

UNIEKE
COLLECTIES
wandschilderingen

RAVOTTEN
op de forten

2 IN 1: DRAAI OM EN

LEES MEER OVER FORTEN,
BUNKERS EN VESTINGEN

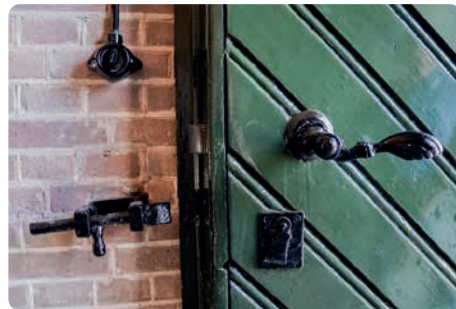
200 jaar oud, maar
springlevend

HOLLANDSE
WATERLINIES
UNESCO WERELDERFGOED

Hoe verzeker je de verdedigingslijnes van vroeger?

Forten, kazematten en bunkers legden het fundament van Nederland zoals wij dat nu kennen. Het waren ankerpunten in de verdedigingslijnes tegen onze vijanden. Tegenwoordig zijn het publiek toegankelijke rustpunten met een vaak educatieve en recreatieve functie. Plaatsen om je in te beelden hoe het leven ooit was of om te reflecteren op je eigen strijd in het heden. Om dit robuuste erfgoed te behouden voor de toekomst, heeft Donatus een unieke fortverzekeringspolis ontwikkeld. Met specialistische bouwkundige en verzekeringsjuridische kennis inventariseren, taxeren en verzekeren wij deze robuuste monumenten zorgvuldig. Zodat iedereen kan blijven genieten van hun standvastigheid.

verzekert kerken en monumenten

Kennis maken met Donatus? Bekijk www.donatus.nl of bel 073-5221700.

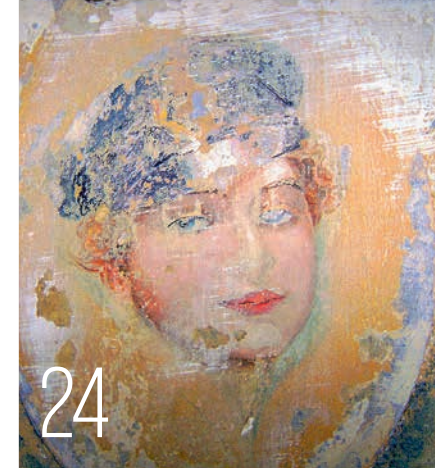
WATER: VRIEND EN VIJAND

Begin 2024 liet ons zien dat water nog steeds een grote rol speelt in het landschap van UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlijnes. Slot Loevestein was onbereikbaar nadat de Waal buiten haar oevers trad. Inundatiekommen werden ingezet om water op te vangen. Droge fortgrachten, zoals die van Fort Panterden, liepen vol. En sluizen gingen dicht om het waterpeil onder controle te houden, zoals in de Linge bij Fort Asperen. Al dat hoge water leverde fraaie beelden op en was een verademing voor de natuur na enkele droge jaren. Door klimaatverandering krijgen we vaker met dit extreme weer te maken. Dan is het goed te weten dat het systeem van de Hollandse Waterlijnes, zo'n 200 jaar na de aanleg, oplossingen biedt. Alle redenen om dit linielandschap wandelend of fietsend te gaan ontdekken!

COVER: MARTIN VAN LOKVEN

hollandsewaterlijnes.nl

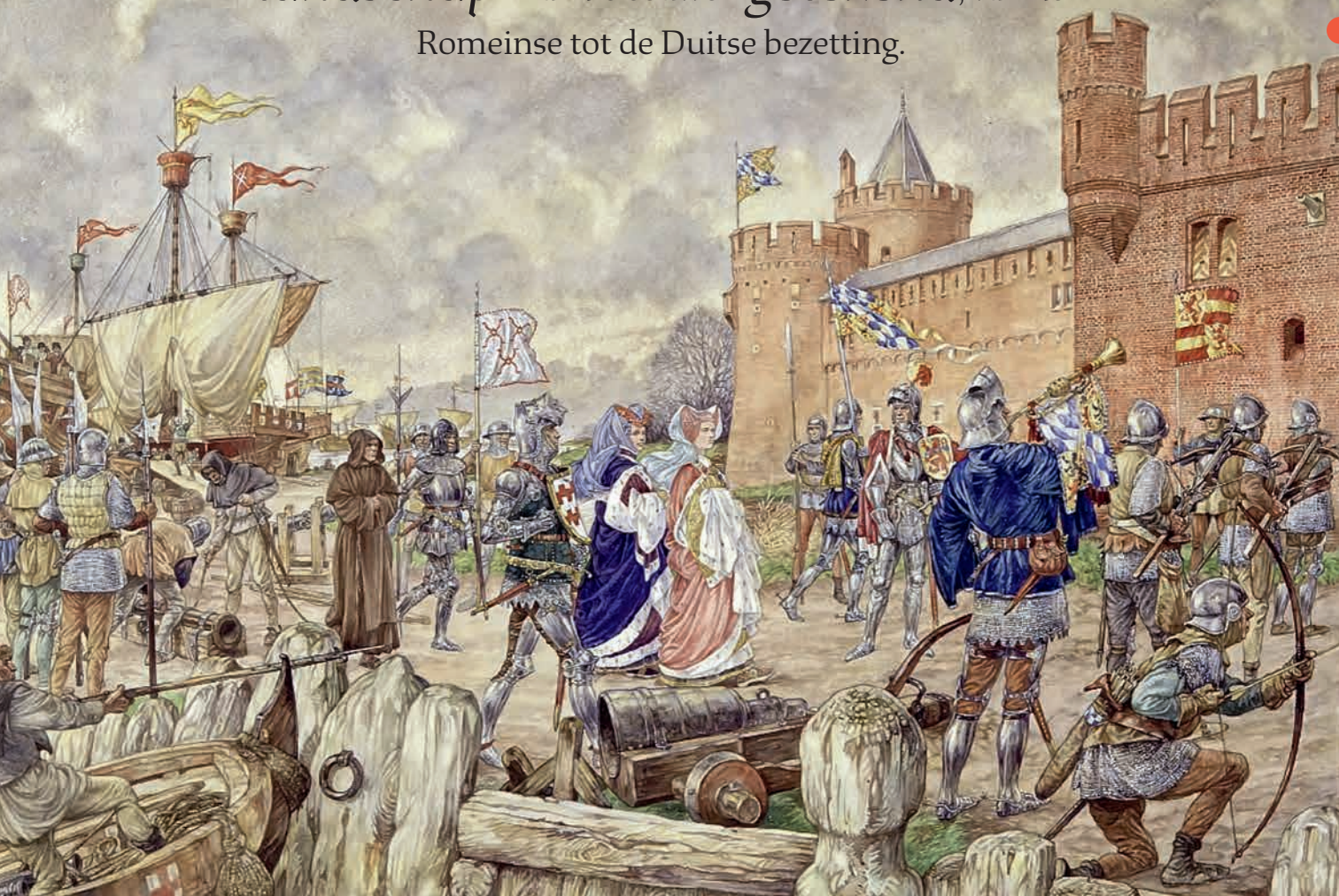
IN DIT NUMMER

- 4 Strijdtoneel Oer-IJ**
Van de Romeinen tot de Duitsers
- 9 Mijn Fort**
Stephan van der Steen, schipper Liniepont
- 10 Laat je in de watten leggen**
in de Waterlinie Lodges bij Utrecht
- 12 Verboden Kringen**
Speciale wet zorgde voor open landschap
- 14 Gratis Routegids**
met 18 tochten door de Hollandse Waterlijnes
- 16 Tussen Lek en Linge**
- 17 Tijd voor thee**
- 18 Levende grachten**
Schoon water zorgt voor rijke natuur
- 21 Rennen en klauteren**
Heerlijk spelen op de fortten
- 22 De Hollandse Waterlijnes in 12 delen**
Presentatrice Margreet van Gils over haar nieuwe tv-serie
- 24 Bijzondere wandschilderingen**
Hoe soldaten de verving bestreden
- 28 Voor iedereen toegankelijk**
Tips voor mensen met beperking
- 29 Mijn Fort**
Nel Crielaard en Annet Vlasbloem, vrijwilligers Fort bij Edam
- 30 Waterlijnes in kaart gebracht**

HET OER-IJ, *2000 jaar strijdtonneel*

In de driehoek Zaanstad, Velsen, Alkmaar stroomde tot aan het *begin van de jaartelling* een zijtak van de Rijn, die bij Castricum in zee uitmondde: het Oer-IJ. Conflicten hebben het *landschap* in al die eeuwen *getekend*, van de Romeinse tot de Duitse bezetting.

30 na Chr. AANVAL OP FORT FLEVUM

Een jaar of dertig, van 15 tot 47 na Chr., waren de Romeinen aanwezig in de monding van het Oer-IJ bij het huidige Velsen. Ze bouwden twee forten, legden een haven aan en vochten met Friezen en Chauken. Het eerste Fort Flevum werd rond het jaar 30 bijna veroverd door Friezen, die het niet pikten dat ze meer belasting moesten betalen. Toen de rust weerkeerde, vertrokken de Romeinen om tien jaar later terug te komen en een nieuw fort te bouwen. Het besluit van keizer Claudius om de Rijn de grens van zijn rijk te maken, betekende het einde van de Romeinse geschiedenis in Velsen.

TEKST: FRANS BOSCHER FOTO: MIKE BINK, FRANS HOENBERG, MUSEUM BOIJMANS EN VAN BEUNINGEN, TOM KISIES

1297 SLAG BIJ VRONEN

Het kostte de Hollandse graven in de 12de en 13de eeuw veel moeite om West-Friesland onder controle te krijgen. Graaf Floris V bracht met harde hand rust in het gebied. Bij zijn pogingen zijn macht te vergroten maakte hij echter nogal wat vijanden en werd in 1296 vermoord. De West-Friezen zagen hun kans schoon en kwamen een jaar later in opstand. Bij Vronen, het huidige Sint-Pancras, werden ze afgeslacht door het grafelijke leger. Vronen werd platgebrand, de dorpeelingen kwamen op brute wijze om het leven.

1428 ZOEN VAN DELFT

Je had Kabeljauwen, genoemd naar de aanvalslustige roofvissen, en Hoeken, afgeleid van haken waarmee je vissen vangt. De eerste groep wilde hervorming van het bestuur, de tweede hield vast aan het feodale stelsel. Anderhalve eeuw voerden ze strijd, met name in het graafschap Holland. Zeker tien kastelen werden verwoest tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten. In 1428 deden de partijen een verzoeningspoging, wat als de Zoen van Delft de geschiedenis is ingegaan. Toch laaide de strijd daarna nog regelmatig op.

1573 ALKMAARS ONTZET

De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) duurde in Noord-Holland maar een jaar of tien. Maar in die jaren richtten Spanjaarden en watergeuzen grote verwoestingen aan. De pogingen van de Spanjaarden om het gebied onder controle te krijgen, liepen vast op een moerassig landschap, dat ook nog eens in tweeën werd gedeeld door het IJ. Door inundaties en regenbuien zakte het geschut van de Spanjaarden tijdens hun beleg van Alkmaar in de modder, waarna ze vertrokken. Nadat Amsterdam in 1578 overging naar de Oranjegezinden, was het gebeurd met de Spaanse aanwezigheid.

1914-1918 EERSTE WERELDOORLOG

Toen eind juli 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, werd ook in ons land de algehele mobilisatie afgekondigd. Niet veel later was de Stelling van Amsterdam met 12.000 soldaten bemand. In 1885 was de bouw van de Stelling begonnen. Een ring van 135 kilometer rondom Amsterdam met 46 forten en een uitgebreid inundatiesysteem was de laatste verdedigingsgordel voor de hoofdstad: het Nationaal Reduit. Het was de laatste vluchtplaats waar de koning, regering en leger zich konden terugtrekken in geval van oorlog. Het landschap van het Oer-IJ speelde een cruciale rol. Met de polders, plassen (voormalige moerassen) en veenweides in dit landschap kon je vrij snel

een ondoordringbare waterlinie creëren. Er werd tijdens de Eerste Wereldoorlog geen schot gelost – Nederland bleef neutraal – maar de Stelling van Amsterdam zette een enorm stempel op het landschap. Dat is mede te danken aan de Krin-genwet (1853), die bepaalde dat er tot een kilometer afstand van een verdedigingswerk weinig tot niet gebouwd mocht worden. De Stelling van Amsterdam is nu onderdeel van UNESCO Werelderfgoed Hollandse Waterlinies.

1941-1945 BOUWPLAATS OER-IJ

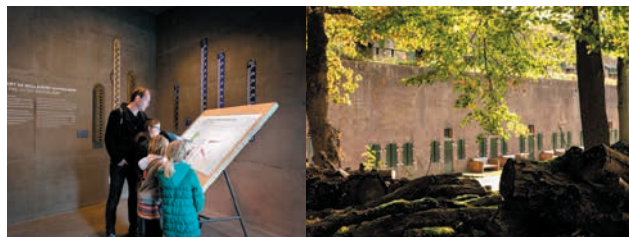
Om aanvallen op de West-Europese kust te ontmoedigen, besloot de Duitse legertop eind 1941 dat er van Spanje tot het noorden van Noorwegen een verdedigingslinie gebouwd moest worden: de Atlantikwall. Het Oer-IJ-gebied veranderde in een immense bouwplaats. Honderden bunkers, loopgraven, tankvallen, een schijnvliegveld, luchtafweeren radarinstallaties verrezen in het gebied. 40.000 inwoners werden gedwongen geëvacueerd. Vooral in 1944 was Festung IJmuiden doelwit van geallieerde bombardementen.

Musea en het landschap vertellen het verhaal van het Oer-IJ

2024 HET SPOOR TERUG

Wat is er van al die conflicten in het Oer-IJ gebied nog te zien? Van de Romeinse tijd zijn bij opgravingen veel voorwerpen gevonden, zoals aardewerk, spelden, munten en wapens. Je kunt ze zien in Huis van Hilde, archeologisch centrum in Castricum, en het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. De meeste kastelen die zijn gebouwd in de strijd tegen de West-Friezen en de Hoekse en Kabeljauwse twisten, zijn verdwenen. In Heemskerk zijn Assumburg en Marquette er nog, van Ter Kleef (Haarlem) en Brederode (Velsen) resteren ruïnes en van Middelburg (Alkmaar), Oud-Haarlem (Heemskerk), Egmond aan de Hoef, Kronenburg en 't Blokchuijs (Castricum)

zijn de terreinen goed zichtbaar. Op verschillende locaties, onder meer in het Rijksmuseum, liggen voorwerpen uit de Tachtigjarige Oorlog, zoals een klein scheepskanon dat in de Haarlemmermeer is gevonden en een zwaard dat is gebruikt bij het beleg van Alkmaar. Heel goed zichtbaar in het landschap is de Stelling van Amsterdam. Forten, nevenbatterijen, damsluizen en liniedijken maken dat je een goed beeld krijgt van deze unieke verdedigingslinie. Van de bouwwerken van de Atlantikwall is na de oorlog veel opgeruimd. Maar onder meer in de Kennemerduinen zijn nog bunkers, loopgraven, tankgrachten- en versperringen aanwezig.

Reis door de Tijd op het Kruispunt van Erfgoed!

Het Waterliniemuseum Fort bij Vechten, waar de Hollandse Waterlinies en de Neder-Germaanse Limes samensmelten.

Ontdek de fascinerende geschiedenis op jouw eigen tempo met tentoonstellingen, rondleidingen, speurtochten en meer. Stap vervolgens terug in de tijd tijdens een wandeling naar Castellum Fectio. Geschiedenis komt tot leven op dit unieke kruispunt. Beleef het nu!

www.waterliniemuseum.nl

Ontdek de mooiste routes langs forten & vestingsteden in Gooi & Vecht

visitgooivecht.nl/routes

gv visit
gooi & vecht

'WE VAREN NU MET EEN NIEUWE, ELEKTRISCHE BOOT'

DIE GLUNDERENDE GEZICHTJES

Stephan van der Steen, schipper Liniepont

"Je hebt soms zo'n druilerige ochtend, dat er niemand komt. Dan lig je met de boot midden in de natuur. Alleen. Het duurt ongeveer een uur en dan hoor en zie je van alles om je heen. Je wordt je heel bewust van je omgeving. Het is te danken aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie dat er hier zoveel natuur is. De linie is ook nog goed zichtbaar. We zetten wandelaars en fietsers over de Lek tussen Werk aan het Spoel, Fort Everdingen en Werk aan de Groeneweg (niet ver van Fort Honswijk). We doen dat met 13 vrijwilligers, een hechte groep van schippers en kaartverkopers. Behalve bemanning zijn we

ambassadeurs van de waterlinie. We vertellen graag over de forten, de werken, de waterinlaten, het inunderen. De pont is eigenlijk een varend VVV-bureau. We hebben allemaal een band met de linie, maar het plezier voor ons zit 'm in het varen. Als er kinderen mee varen, mogen ze aan het roer. Aan de overkant krijgen ze een vaardiploma. Die glunderende gezichtjes zijn onvergetelijk. Waar we ook heel blij van worden is de nieuwe, elektrische boot waar we dit jaar voor het eerst mee varen. Een nieuwe boot, maar met dezelfde kleur: het linieblauw."

De liniepont vaart van half mei tot half september dagelijks. Van april tot half mei en de laatste twee weken van september vaart de pont alleen in de weekenden. Info: uiterwaarde.nl

TEKST: FRANS BOSSCHER FOTO: ROLAND REINDERS

VERBODEN KRINGEN

In een open landschap kun je een vijand veel beter tegenhouden dan in een landschap met huizen, boerderijen en bomen. Daarom werden er 'verboden kringen' ingesteld.

Het onder water zetten van land was natuurlijk de basis van de waterlinies. Maar daarmee ben je er niet. Je moet de forten en andere verdedigingswerken, die op de zwakke plekken staan, goed kunnen verdedigen. Het is dan wel prettig als je de vijand van verre kunt zien aankomen. Om dat goed te regelen werd in 1853 de Kringenwet ingevoerd. Binnen cirkels van 300, 600 en 1000 meter rondom verdedigingswerken golden strikte bouwregels. Ze werden dan ook verboden kringen genoemd. De wet werd pas in 1963 ingetrokken. Utrecht kon daardoor in de jaren vijftig niet naar het oosten uitbreiden. Dankzij de wet is de openheid van het linielandschap op veel plaatsen behouden.

Ontdek de Verboden Kringen in de fietsroute Houten Huizen, Stenen Forten

KRING 1: 300 METER

In deze kleine kring mocht je alleen met toestemming van de minister van Oorlog bouwen. De gebouwen mochten maximaal 40 vierkante meter groot zijn. Als bouwmaterialen waren alleen hout en riet toegestaan, zodat de bouwwerken bij een vijandelijke dreiging snel

afgebroken of platgebrand konden worden. Ook voor het planten van bomen en struiken was toestemming van de minister nodig. Hier en daar staan nog zogenoemde houten kringenwoningen en -boerderijen, zoals in Naarden en Weesp; een aantal is nu monument.

KRING 2: 600 METER

In de middelste kring – ook wel middelbare kring genoemd – was wat meer toegestaan. Zo kon je bouwen zonder dat de minister eraan te pas kwam. Wel moest je het melden bij de Eerstaanwezende Ingenieur der Genie. Ook mocht je voor de fundering, de schoor-

steen en dakbedekking steen gebruiken. De rest van het bouwwerk moest je evenwel weer optrekken met brandbaar materiaal. Onder meer bij Purmerend en Muiden staan nog huizen en hoeves die volgens deze voorschriften zijn gebouwd.

KRING 3: 1000 METER

In de buitenste kring waren alle bouwmaterialen toegestaan. Maar in geval van oorlog en mobilisatie kon de militaire bevelhebber opdracht geven alle gebouwen, bomen en andere obstakels op te ruimen. Bezwaar was niet mogelijk. Er was wel voorzien in een schadevergoeding. Voor de aanleg van wegen had je wel toestemming van de minister nodig. Met deze kringen bleven de schietsvelden open en konden militairen op de verdedigingswerken goed zien hoe ze hun kanonnen moesten richten.

TEKST: FRANS BOSSCHER; FOTOS: DIRK DE GROOT, ROBIN VOORHAM

NIEUWE
ROUTE-
GIDS

WANDEL OF TRAP

langs de Hollandse Waterlinies

Het waterlinielandschap is op zijn mooist als je er doorheen wandelt of fietst. Ga op pad met de *nieuwe Routegids Hollandse Waterlinies*, met achttien wandel- en fietsroutes.

Een ijsvogel scheert over het water. Op een betonnen bunker rust een bruine kiekendief. Reis je in een rustig tempo, dan krijg je oog voor de kleinste details. Het gebied van de Hollandse Waterlinies, die een lint vormen van Edam naar de Biesbosch, ligt vol rivieren, kanalen en plassen. Vroeger kwam dat goed van pas bij het onder water zetten van het land, en dus het tegenhouden van de vijand, nu kom je hier als wandelaar of fietser helemaal tot rust.

GEZOND

Bewegen in de buitenlucht is ook nog eens hartstikke gezond.

Het is goed voor de conditie en een oppepper voor de hersenen. Vanaf de fiets- en wandelpaden krijg je veel meer oog voor het waterlinielandschap. Zo loop je ineens over een eeuwenoude liniedijk, zie je achter een rij bomen een fort liggen, of stuit je in een weiland op kazematten, een soort bunkers waarin geschut werd opgesteld.

BETER KIJKEN

De wandel- en fietsroutes in de routegids dagen je uit om telkens iets anders te ontdekken. Het is soms net een speurtocht, want de sporen zijn niet altijd gemakkelijk te vinden. Handig:

door de kaartjes in de routegids weet je beter waar je moet kijken, en mis je bovendien de fraaie koffieplekken niet. Soms is in een fort een tentoonstelling te zien, of een virtualrealityshow.

OPEN LANDSCHAP

Jarenlang was bebouwing rondom de forten niet toegestaan. Zo ontstond een open landschap waar de natuur zijn gang kon gaan. Soms voelt het bijna onwerkelijk, dat je midden in de Randstad toch door stille natuurgebieden kunt fietsen en wandelen. Vogeltjes fluiten, schapen grazen. Bijzonder, dat militair erfgoed zo vredig kan zijn.

TEKST: SIETSKEDÉ VET FOTOS: JESSICA DE KORTE, AD SNELDERWAARD, WANDELNET

Download
de gratis
routegids
via de
QR-code.

5 TIPS VOOR JE ONTDEKKINGSTOCHT

Kijk goed om je heen

Probeer niet alleen voor je uit te kijken, maar ook naar de **rest van de omgeving**. Draai je soms even om, klim de dijk op of tuur ver over het weiland heen.

Gebruik de GPS-routes

Via de qr-codes in het routeboekje kun je de **gps-routes downloaden**. Dan hoeft je onderweg niet op de bordjes te letten en kun je niet verdwalen.

Neem energierepen mee

Soms kan het even duren voordat je een **lunchplek** tegenkomt. Neem genoeg water mee, en wat snelle snacks, zoals een energiereep of banaan.

Laat je zintuigen werken

Luister onderweg naar het geritsel van de bladeren, ruik de planten en voel de zonnestralen op je gezicht. Of focus even op je ademhaling. Dan raak je vanzelf **ontspannen**.

Vermijd afleidingen

Zet het geluid van je telefoon uit en richt alle **aandacht** op het wandelen of fietsen. Zonder afleidingen ervaar je beter waar je bent.

Polders en water, dorpen en stadjes, dijken en forten: dat is wat je ziet in het land tussen Lek en Linge. Een authentiek stukje Nederland tussen twee rivieren waar je relaxed kunt fietsen en wandelen.

DOOR HET LAND VAN LEK EN LINGE

De Waterlinieroute

FIETSEN: 51 KM

Vanaf de pannenkoekenboerderij in Vianen fiets je door de polder naar Fort Everdingen en Werk aan het Spoel, twee fijne pauzeplekken. Steek met het Culemborgse veer de Lek over en rijd via weides en kanalen naar de immense Plofsluis. Het pontje bij Nieuwegein brengt je terug naar Vianen.

In de voetsporen van het Franse leger

FIETSEN: 43 KM

In het Rampjaar 1672 trokken Franse soldaten te voet en te paard over de Lekdijk naar Ameide. Ze plunderden het stadje en staken het in brand. Volg al fietsend het spoor van de Fransen en geniet van de highlights onderweg: stille natuurgebieden, een lintdorp met boerderijen en heerlijke horeca, van theetuin tot bistro.

Wandel het Waterliniepad

19 KM

Etappe 16 van het Waterliniepad brengt je van de Lek naar de Linge. Struin door uiterwaarden, graslanden en volg de Diefdijk, onderdeel van de waterlinie. Daar ligt ook het Wiel van Bassa: een prachtige plas, ontstaan door een dijkdoorbraak. Pauzeer in glasstad Leerdam en eindig in Asperen.

Download de routes op bezoeklekenlinge.nl of download de QR-code.

TEKST: SIETSKES DE VET FOTO: BEZOEK LEK EN LINGE

Tijd voor thee

Forten serveerden vroeger rats, kuch en bonen. Maar nu zijn ze vaak omgetoverd tot gastvrije, groene plekken waar je heerlijk thee of koffie kunt drinken, met iets lekkers erbij.

MEDITERRAAN

De gezellige terras'plekken' van Fort Maarsseveen zijn een goed bewaard geheim. Het is er namelijk heerlijk, vooral met een kopje (gember-)thee of koffie, appeltaart of romige Portugese 'pastel de nata'. In het weekend serveren ze een Spaanse lunch of tapas. fortmaarsseveen.nl

Stoer gebakje

Den Bosch heeft de Bosc-sche Bol, Deventer de Deventer Koek, Weesp de Weespermop en vestingstad Gorinchem heeft het Vestinggebak! Van buiten een vesting van chocolade, van binnen zacht en Citroenig. Je koopt het bij diverse bakkerijen. mooigorinchem.nl/nl/vestinggebak

BEEMSTERHAPJES

Een prachtige plek, de theetuin bij het Fort bij Spijkerboor. Je drinkt er natuurlijk thee: van Engelse tot huisgemaakte kruiden- en gemberthee. Hapje erbij? Probeer de Beemster appelkruidel, soep met Beemster knoflook of het broodje Beemster kaas.

theetuinfortspijkerboor.nl

WORTELTAART

'Heeft u worteltaart? Vies hè!' Iedereen kent dit konijnengrapje, maar de worteltaart bij restaurant Fort 5 op Fort Vijfhuizen is veel te lekker voor je konijn... Zeker met een kopje thee of koffie erbij.

fort5.nl

Kruiden uit de tuin

De K'IJKTUIN Bij Fort K'IJK is een bloemen- en kruidentuin waar insecten, vogels én mensen het naar hun zin hebben. In het Theehuis krijg je thee van kruiden uit de tuin van het fort.

fortkijk.nl

VALERIAAN

FUUT

SMARAGDLIBEL

Onder en langs het *water van fortgrachten* vind je een rijk plant- en dierenleven. Het is alsof oude schoolplaten hier *tot leven komen*.

Op 1 januari 2027 moet het zover zijn. Al het oppervlaktewater in ons land moet dan niet alleen schoon zijn, het moet ook in orde zijn voor alle planten en dieren die van water afhankelijk zijn. Dat hebben de landen van de Europese Unie eind 2000 met elkaar afgesproken. Nederland is nog ver verwijderd van dat doel. Nog maar 1 procent voldoet aan de afspraken. Sommige fortgrachten zijn echter een positieve uitzondering. Dat betreft dan de grachten die geen open verbinding hebben met sloten, kanalen en rivieren. In deze grachten komt geen water terecht dat is vervuild met meststoffen, pesticiden, medicijnresten of industriële lozingen. Het water komt hier uit de lucht vallen (regen, sneeuw) en borrelt uit de grond omhoog. Een deel van de gracht van Fort Ruigenhoek is

zo schoon dat het al jaren dienst doet als zwembad.

KLEURRIJK

Langs de oevers van fortgrachten vind je vaak rietkragen. Tussen het riet, met de voeten in het water, maken gele lis, kleine lisdodde, waterzuring, moerasspirea, harig wilgenroosje en echte valeriaan de oevers kleurrijk. In het water groeit ook van alles. Voor een deel zichtbaar, zoals waterranonkel met z'n witgele bloemen, en krabbenscheer. Maar onder water groeien ook diverse planten, fonteinkruiden bijvoorbeeld. In het heldere water van de grachten kun je die laatste vanaf de kant goed zien.

ALS EEN SPEER

De steile oevers zijn ideaal voor de ijsvogel om een nest in te maken. De vogel, felblauw en

ALS OP EEN

oude schoolplaat

MODDERKUIPER

TEKST: FRANS BOSCHER FOTOS: WILLEM KOLVOORT, NATUURMONUMENTEN, E.A.

De ringslang is niet gevaarlijk, hij bijt zelden en is niet giftig.

De waterlelie vind je vaak in de fortgracht

De ijsvogel vindt in een fortgracht volop vis

oranje van kleur, houdt van helder water. Vanaf een tak boven het water speurt hij naar visjes. Ziet hij er een, dan duikt hij als een speer het water in. Hij blijft ook 's winters in ons land. En dan is het voor hem te hopen dat de gracht niet dichtvriest; de vissen zijn voor hem dan onbereikbaar.

Op de rand van het water en het riet maken futen, meerkoeten en waterhoentjes hun nesten. In de rietkragen hoor je in het voorjaar rietzangers, rietgorzen, baardmannetjes en kleine karekieten zingen. Na een lange reis uit Afrika bouwen ze in het riet nestjes. Aan het eind van de zomer gaan ze met hun jongen terug naar warmere oorden. Niet veel later strijken dan slobeenden, kuifeenden, krakeenden en nonnetjes uit het noorden van Europa op het water neer. Zij ontvluchten de bittere kou en overwinteren in ons gematigd klimaat.

De rietkragen en de planten die ertussen bloeien zijn een grote trekpleister voor libellen. Smaragdlibel, platbuik, lantaarntje, variabele waterjuffer, viervlek, blauwe en bruine glazenmaker jagen boven het water op insecten.

TAFELTJE DEKJE

De goede waterkwaliteit zorgt in veel fortgrachten ook voor een gevarieerde visstand. Bittervoorn, blankvoorn, ruisvoorn, vetje, pos, winde, zeelt en de kleine modderkruiper. Veel vis betekent dat er veel te eten is voor snoeken en baarzen. In de grachten vinden ze een royaal gedekte tafel. Tenminste, als er niet veel brasems zijn. Deze vissen woelelen bij het zoeken naar voedsel (muggenlarven) de bodem om en maken het water daardoor troebel. Roofvissen kunnen hun prooi dan niet meer zien. De rust en beschutting maken dat de fortgrachten ook een ideaal leefgebied zijn voor amfibieën, zoals de groene kikker, de kleine watersalamander en de rugstreeppad. De ringslang is er natuurlijk ook. Want met al die kikkers en salamanders is er volop te eten voor dit schuwe reptiel. Hij kan 1,20 meter lang worden en is daarmee de grootste slang die in ons land voorkomt; de andere twee zijn de adder en de gladde slang. In hopen met plantenresten leggen ze hun eieren; door de broei worden de eieren uitgedroogd.

Ravotten op de forten

Lekker bewegen is goed voor kinderen. Zit je zoon of dochter de hele dag op de telefoon? Voor deze ongewone en spannende forten-speeltuinen leggen ze dat ding graag opzij.

RENNEN EN KLAUTEREN

Ben je op Slot Loevestein net uit die boekenkist ontsnapt en heb je alle trappen en vestingwallen afgerend, blijkt er buiten nog een heel klimparcours te zijn. Je was toch nog niet moe? slotloevestein.nl

Waterliniespel

Wil je op een speelse manier meer leren over de Hollandse Waterlinies en het leven op de forten? Het Waterliniespel speel je als ganzenbord, met een dobbelsteen en voor elke speler een pion. Download het spelbord en de spelregels op hollandsewaterlinies.nl of via de QR-code

TEKST: LOETHE OILTHUIS FOTOS: GHISLAINE, TITIA DE ZEEUW, E.A.

Vlieg als een vleermuis

GeoFort, vroeger Fort bij de Nieuwe Steeg, is een spannend interactief ontdekkingscentrum voor alle leeftijden. Maar alleen kinderen mogen klimmen en vliegen in de Vleermuisspeurtuin, waar je ook leert navigeren als een vleermuis. Daarna kun je er je eigen droomhuis van bamboe bouwen.

geofort.nl

Spetterend leren

Nee, droog houd je het zeker niet in de waterspeeltuin bij het Utrechtse Fort De Gagel. Modderig word je waarschijnlijk wel. Maar je leert in de praktijk hoe water vroeger ons land beschermdde.

Laat je ouders vooral droge kleding meenemen!

fortdegagel.nl/speeltuin-fort-de-gagel

Margreet van Gils:
**‘JE MOCHT
 ER NIET
 KOMEN,
 SPANNEND’**

Scan de
 QR-code
 en ontdek
 het verhaal

TEKST: SIETSKEDIVET FOTO: JOHN TWIGT

Hoe zag het leven van een fortsoldaat eruit?
 Wat is inunderen? Welke dieren leven er rond een fort?
 Dit en nog veel meer komt aan bod in de 12-delige serie
‘Langs de Hollandse Waterlinies’.
 Presentatrice **Margreet van Gils** vertelt erover.

Waarom moeten we de serie bekijken?

“Er is zó veel te zien in de Hollandse Waterlinies. Allereerst de forten, maar ook de waterwerken. Je ziet ze pas als je er meer over weet. Ik vind het zo wonderlijk dat we zo’n oud, ingenieus stelsel opnieuw gebruiken. Waterbeheersing is nog steeds actueel. Vroeger zetten we land onder water om de vijand op afstand te houden, nu laten we een gebied bewust overstromen zodat een woonwijk elders droge voeten houdt.”

Wat heb je zelf met de Hollandse Waterlinies?

“Ik was zo blij toen ik gevraagd werd om deze serie te presenteren. Als kind had ik al iets met forten. Ik woonde vlak bij Fort bij Kudelstaart. Het was afgesloten met een hek; je mocht er niet komen, want er lag munitie. Kinderen vinden dat natuurlijk spannend. Maar toen de fortgracht bevroren was, ging ik er toch naartoe op de schaats. Veel was er niet te zien. Voor de serie kwam ik voor het eerst echt op het fortterrein, toen mocht het, en bleek dat er vroeger inderdaad munitie was opgeslagen.”

Welke onderwerpen komen aan bod in de serie?

“In elke aflevering staat een thema centraal dat we belichten vanuit het verleden, het heden en de toekomst. We hebben het over de natuur, sluizen en dammen, het nut van forten en hun nieuwe bestemmingen zoals een restaurant of museum. Waterbeheer is

uiteraard een belangrijk thema. Zo vertellen experts, vrijwilligers en ondernemers over het principe van inunderen, het onder water zetten van land. En dat we de waterwerken nog steeds gebruiken voor onze waterhuishouding.”

Welke plek maakte de meeste indruk op je?

“De forten! Twee commerciële forten springen eruit: het Geofort – leuk voor mijn kinderen – en Fort Resort Beemster. Als er iets niet comfortabel is, dan is het wel een sauna in een koud en kil fort. Toch heeft die ondernemer er iets moois van gemaakt, heel knap. Ik was ook onder de indruk van twee niet-commerciële forten. Fort bij Edam vond ik bijzonder, omdat vrijwilligers het fort hebben ingericht zoals het vroeger was. Je ziet de slaapzalen, de eetzalen en de keuken met grote kookketels, erg leuk. Fort bij Rijnauwen vond ik echt waanzinnig. Het ligt op een afgesloten eiland waar de natuur gewoon zijn gang gaat. Er leven twee reeën families, er is een grote dassenburcht en er zitten vossen. Dat stille en dat ruime vond ik heel mooi.”

Waar is de serie te zien?

“De serie is vorig jaar vertoond op RTV Utrecht en Noord-Holland. Dit jaar volgen Noord-Brabant en Gelderland. Daarna gaat de serie waarschijnlijk landelijk draaien. Wil je daar niet op wachten, dan kun je alle afleveringen ook online zien.”

NIEUW!

Waterlinie Lodges

BIJ UTRECHT

Slapen bij een fort is niet nieuw, de soldaten deden het vroeger ook. Omdat het moest. Maar nu is overnachten in de waterlinie een stuk luxer. Voor *levensgenieters* die duurzaamheid omarmen.

Ten oosten van Utrecht ligt een park met vier oude, gerestaureerde forten en zeven fonkelnieuwe boutique lodges. Sinds kort kun je er comfortabel overnachten en word je er helemaal in de watten gelegd. De lodges liggen het groen en toch vlak bij de binnenstad. Ooit was het afzien voor de soldaten tijdens hun verblijf in kille, donkere forten. Tegenwoordig ga je voor je plezier recreëren in het militaire erfgoed. Tocht, duisternis en kou hebben plaatsgemaakt voor luxe, design en duurzaamheid.

GROENE GORDEL

De fraaie locatie van de Waterlinie Lodges is te danken aan de Kringenwet uit 1853. Die schreef voor dat er rond de vestingwerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie niet mocht worden gebouwd. Met een vrij schootsveld kon de vijand immers effectief worden bestookt.

De groene gordel van Utrecht was dé inspiratiebron voor de lodges: een perfecte plek om tot rust te komen, tegen de achtergrond van een bijzonder verleden.

DUURZAAM

Alle lodges zijn onder architectuur gebouwd en ingericht met natuurlijke, herbruikbare materialen. Ze zijn voorzien van warmtepompen en zonnepanelen. Vloerverwarming én -koeling zorgen het hele jaar voor een aangenaam klimaat. De begane grond is licht en ruim, het souterrain biedt geborgenheid en rust. Kies voor een 4-persoons of een family lodge, met of zonder sauna. Fris je op onder de regendouche, kook een lekker maal op de inductiekookplaat en relax in de sauna of op het terras: duurzaam leven is zo gek nog niet. Info en boeken: waterlinielodges.nl

TEKST: SIETSKES DE VET FOTO'S: ZIENZA

Wat te doen?

Wil je lekker dicht bij je lodge blijven? 3 tips voor leuke uitstapjes.

ETEN BIJ STADSJOCHIES

Stadstuin, landwinkel en restaurant in één. Duurzaam eten in een kas: dat smaakt naar meer. stadsjochies.nl

KANOËN OP DE KROMME RIJN

Peddel stroomafwaarts van Wijk bij Duurstede naar Utrecht, langs sluizen en stuwen van de waterlinie (28 km). hollandsewaterlinies.nl/kromme-rijnroute

RONDLEIDING FORT RIJNAUWEN

Als de vleermuizen zijn ontwaakt uit hun winterslaap, leiden gidsen je rond in het fort (april t/m sept.). fortrijnauwen.nl

Bijzondere COLLECTIES

Verveling stimuleert de *creativiteit*. Dat is ook te zien in forten, waar *soldaten* en gevangenen muren opsierden met hun *schilderkunst*.

Anderhalve maand na de mobilisatie eind juli 1914 waren de soldaten klaar met het voorbereidende werk. Meteen was er een nieuwe uitdaging: hoe kom je de dag door? "We doen niets anders meer dan ons de verveling van 't lijf houden door een marsch, of voetballen, of wat oefenen", noteerde korporaal Theo Thijssen, de bevoegen Amsterdamse schoolmeester die later 'Kees de jongen' zou schrijven. Hij was gelegerd op Fort bij Uithoorn en wist wel een manier om de verveling te verdrijven:

lezen. Hij regelde dat zijn uitgever boeken beschikbaar stelde voor de fortbibliotheek. Op andere forten gingen soldaten tekenen en schilderen. Fort bezuiden Spaarndam had het getroffen met Louis Kortenhorst. Hij maakte 12 schilderijen op de formuren. "Dat was mijn voornaamste dienst", zei hij over zijn jaren op het fort. Ook tijdens en na de Tweede Wereldoorlog is er volop geschilderd. Duitse soldaten lieten op Fort benoorden Spaarndam en op Fort Everdingen bijvoorbeeld

portretten van Duitse artiesten, spotprenten en leuzen achter. In Fort Honswijk zijn meer dan 300 schilderijen, tekeningen, krabbels en spreuken gevonden van Duitsgezinden die er na de oorlog gevangenen zaten. In Fort bij Spijkerboor schilderden, behalve NSB'ers, ook dienstplichtigen die weigerden om in Nederlands-Indië te vechten. De schilderijen vertellen bijzondere verhalen over het leven op de forten door de jaren heen. Verhalen om vast te leggen, te bewaren en door te geven.

TEKST: FRANS BOSSCHER FOTOS: MARTIN STEVENS, E.A.

FORT BENOORDEN SPAARNDAM

In de poterne (verbindingsgang) zijn de muren verfraaid met grote schilderijen van Kozakken, die Franse troepen hebben verslagen. Vermoedelijk zijn ze in 1913 geschilderd door H.W. Pieper, 100 jaar nadat Napoleon de slag bij Leipzig verloor. Vastgesteld is dat de van de Kozakken waarheidsgetrouw zijn afgebeeld. Deze schilderijen worden beschouwd als de topstukken van het fort.

*De kozakken
zijn topstukken
van het fort*

FORT EVERDINGEN

Op de wand van wat vermoedelijk een kantine of Bierkeller is geweest, schilderde een Duitse soldaat tijdens de Tweede Wereldoorlog deze blonde pin-up in een tweedelig badpak. Het is een van de grootste schilderijen in het fort. Pin-ups waren een geliefd onderwerp van de Duitsers; in Fort benoorden Spaarndam zijn portretten van Marlène Dietrich en Zarah Leander.

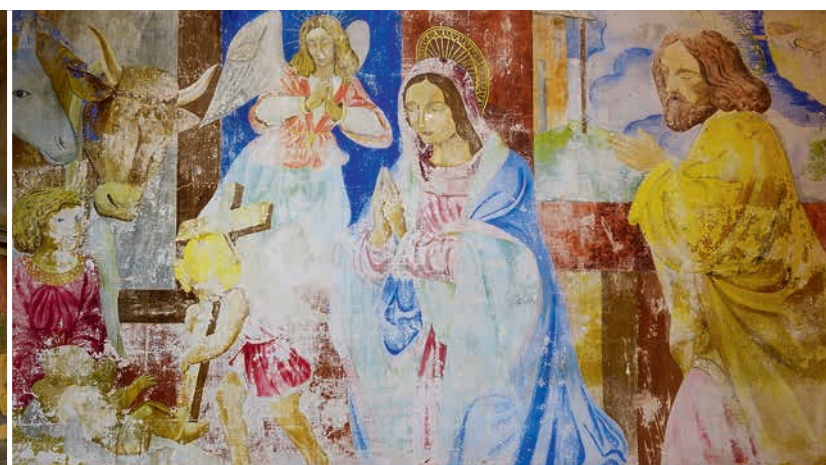
SLOT
LOEVESTEIN
.NL

TEGENPOLEN VERSCHILLEND VERBONDEN

In een wereld vol verandering en conflict lijkt “ben je voor of tegen?” een dagelijkse vraag. Meningsverschillen zijn normaal, maar wanneer het wij-zij denken vijandig wordt brengt dat risico's met zich mee. Ontdek bijvoorbeeld het verhaal van Prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt en hoe hun strijd de Nederlandse samenleving in de 17e eeuw op zijn kop zette. Deze historische clash is niet alleen een boeiend verhaal, maar ook dé inspiratie voor de tentoonstelling over polarisatie, en over hoe we ondanks onze verschillen toch verbinding kunnen zoeken met elkaar.

*Indrukwekkende
wandschilderingen
in de poterne*

FORT BIJ SPIJKERBOOR

In een aan Maria gewijde kapel zijn twee grote schilderijen, gemaakt door J. Bloemendaal in 1946, waaronder deze Geboorte van Christus. Op de andere wand staat een schildering van het Laatste Avondmaal. Volgens Jobbe Wijnen, die er onderzoek naar heeft gedaan, hebben Italiaanse fresco's als voorbeeld gediend. De potloodlijnen die de schilder eerst tekende, zijn te zien op plekken waar de verf is verdwenen.

Subsidieregeling voor initiatiefnemers

Waterschap Amstel, Gooi en Vecht moedigt projecten en activiteiten aan die bijdragen aan het behoud en herstel van watererfgoed, de omliggende natuur en cultuurhistorie, evenals het bevorderen van recreatief gebruik. Ontwikkelt u een initiatief binnen ons waterschapsgebied dat hier perfect bij aansluit? Bezoek dan www.agv.nl/aanvragen voor gedetailleerde informatie over onze subsidieregeling voor Recreatie, Landschap en Cultuurhistorie. Samen kunnen we werken aan een duurzame toekomst voor ons watererfgoed en de prachtige omgeving eromheen.

 waterschap
amstel gooi en vecht

www.agv.nl/recreatie

 [waterschapagv](https://www.facebook.com/waterschapagv)

 [@waterschapagv](https://www.instagram.com/waterschapagv)

Waterliniespeeltuim bij
Fort De Gagel, mede mogelijk
gemaakt door het waterschap

TOEGANKELIJKE MUSEA

Horen, zien en voelen

Ben je fysiek beperkt en wil je graag een museum in de Hollandse Waterlinies bezoeken? Dat kan. We geven drie tips voor mindervaliden, slechtzienden of slechthorenden.

TIP 1 Fort Pannerden
 Als je in een rolstoel of scootmobiel zit, kun je in de filmzaal een informatieve film over het fort bekijken. Ook de winkel, de horeca en het toilet zijn goed toegankelijk.
fortpannerden.eu

TEKST: SIETSKJE DE VET FOTO'S: GERARD BURGERS, E.A.

TIP 2 Muiderslot
 Toen graaf Floris V in 1285 het Muiderslot liet bouwen, dacht hij er natuurlijk niet aan dat mindervaliden in de 21e eeuw het kasteel ook graag zouden willen bezoeken. Gelukkig is er nu veel aan gedaan om de toegankelijkheid te verbeteren. Ben je visueel beperkt? Doe een audiotour en stort je in het middeleeuwse kasteellevens. Met de bronzen maquette kun je het slot zelfs voelen. Kun je moeilijk horen? In alle zalen en tuinen vind je informatieborden met heldere teksten. Minder goed ter been? Geniet (gratis) van de kasteeltuinen, de vestingwallen en de binnenplaats.
muiderslot.nl

TIP 3 Waterliniemuseum
 Dit museum bij Bunnik is voor iedereen toegankelijk. Doe de audiotour als je slecht ziet, waag de virtuele parachutesprong over de Nieuwe Hollandse Waterlinie terwijl je veilig op een stoel blijft zitten. Speciale vermelding verdient de houten reliëfkaart van de Oude Hollandse Waterlinie. Die laat je als blinde of slechtziende voelen waar de linie lag en welke delen geschikt waren voor inundatie. Is de wandeling van de parkeerplaats naar de ingang te ver (400 m)? Raadpleeg het personeel, ze staan altijd voor je klaar.
waterliniemuseum.nl

‘WE MOETEN HET HEBBEN VAN BEZOEKERS’

GEWELDIG UITZICHT

Nel Crielaard en Annet Vlasbloem, vrijwilligers Fort bij Edam

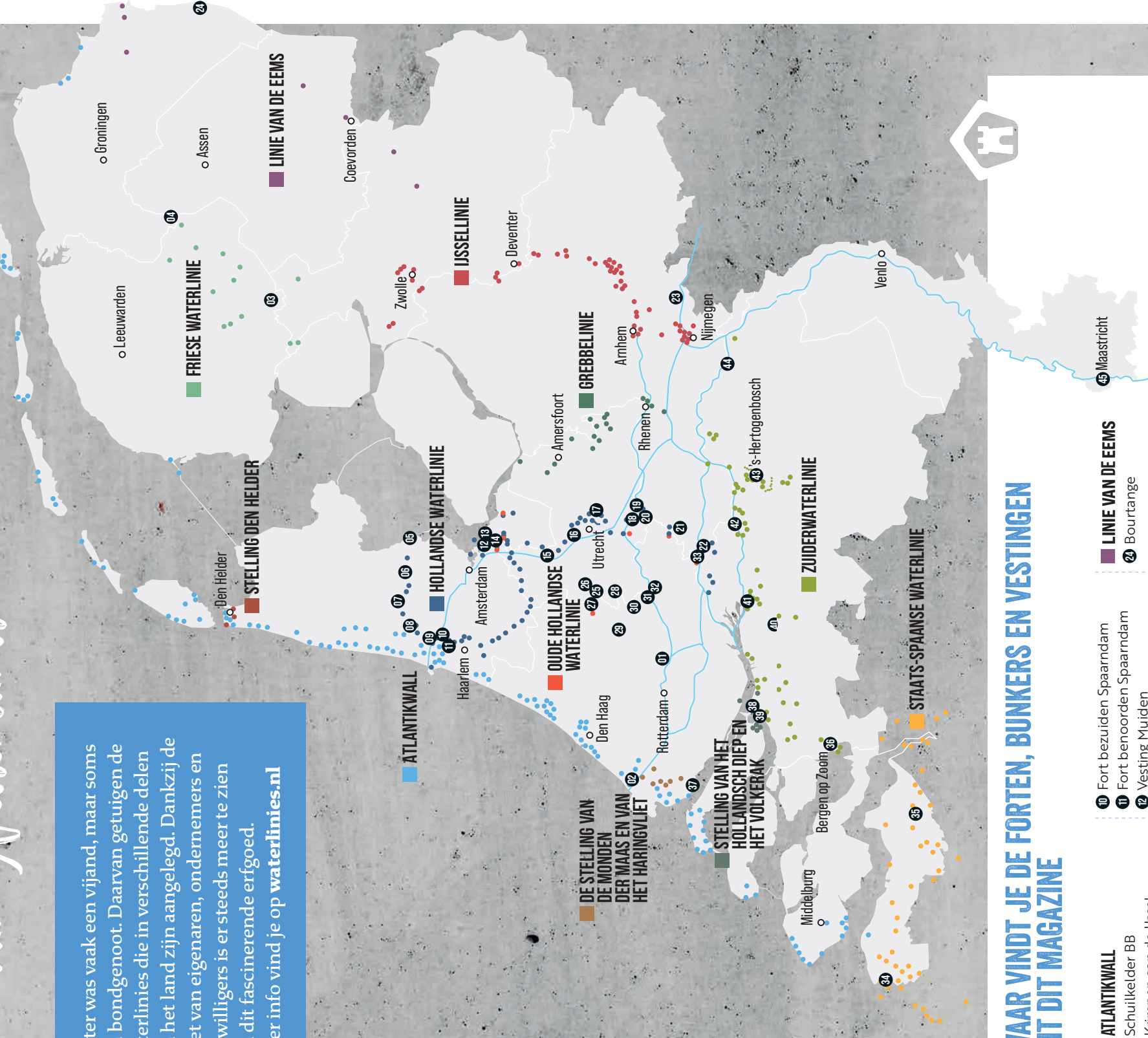
TEKST: FRANS BOSSCHER FOTO: ROLAND REINDERS

Nel: “Ik ga vaak even op het dak van het fort staan. Daar heb je een geweldig uitzicht over het Markermeer. Het is door mijn man, die gids is op het fort, dat ik hier terechtgekomen ben. Zijn opa was in de Eerste Wereldoorlog militair op het fort. En we kwamen al op het fort toen de schietvereniging nog in de bergloods zat. Ik ben hier nu zo’n 15 jaar vrijwilliger. Ik sta achter de receptie, schenk koffie, maak schoon. Het contact met al die bezoekers is zo leuk. Best gek, dat je zo verknocht kunt raken aan een fort.”
 Annet: “20 jaar geleden ben ik begonnen op het fort. Door de ziekte van mijn man ben ik er een tijd uit geweest, maar ik

heb het weer opgepakt. Het is alsof ik niet weggeweest ben. Het dak vind ik de mooiste plek. Daar zie je meteen waar het fort ooit voor bedoeld was. Het fort is nog in redelijk originele staat. Het is misschien niet helemaal van deze tijd, maar ik ben blij dat we het fort zo kunnen behouden zonder commerciële activiteiten. We moeten het hebben van bezoekers. Het is zo mooi om te zien hoe enthousiast Edammers en Volendammers worden als ze hier voor het eerst komen. Je merkt dat ze er trots op worden dat zo’n bouwwerk met dat mooie verhaal in hun eigen omgeving staat.”
fortbijedam.nl

DE WATERLINIES van Nederland

Water was vaak een vijand, maar soms een bondgenoot. Daarvan getuigen de waterlinies die in verschillende delen van het land zijn aangelegd. Dankzij de inzet van eigenaren, ondernemers en vrijwilligers is er steeds meer te zien van dit fascinerende erfgoed. Meer info vind je op waterlinies.nl

WAAR VINDT JE DE FORTEN, BUNKERS EN VESTINGEN UIT DIT MAGAZINE

- ATLANTIKWALL**
- 01 Schuilkelder BB
Krimpen aan de IJssel
- 02 Fort 1881

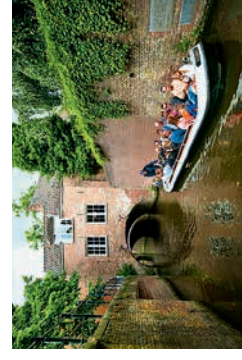

- FRIESE WATERLINIE**
- 03 Blessebrugschans
- 04 Zwartendijksterschans
- HOLLANDE WATERLINIES
(NIEUWE HOLLANDE WATERLINIE/
STELLING VAN AMSTERDAM)**
- 05 Fort bij Edam
- 06 Fort Resort Beemster
- 07 Fort bij Spijkerboor
- 08 Fort bij Krommeniedijk (K'JIK)
- 09 Fort Zuidwijkmeer

- 10 Fort bezuiden Spaarndam
- 11 Fort benoorden Spaarndam
- 12 Vesting Muiden
- 13 Muiderslot
- 14 Vesting Naarden
- 15 Fort Nieuwersluis
- 16 Fort De Gagel
- 17 Fort bij Rijnauwen
- 18 Fort Honswijk
- 19 Werk aan de Groeneweg
- 20 Fort Everdingen
- 21 Geofort
- 22 Slot Loevestein
- 23 Fort Pannerden

- LIJNIE VAN DE EEMS**
- 24 Bourtange
- OUDE HOLLANDE
WATERLINIE**
- 25 Vesting Woerden
- 26 Fort Kruijpin
- 27 Fort Wierickerschans
- 28 Vesting Oudewater
- 29 Vesting Gouda
- 30 Koeneschans
- 31 Vesting Schoonhoven
- 32 Vesting Nieuwpoort
- 33 Vesting Gorinchem

- STAATS-SPAANSE WATERLINIE**
- 34 Vesting Retranchement
- 35 Vesting Hulst
- ZUIDERWATERLINIE**
- 36 Vesting Bergen op Zoom
- 37 Vesting Tholen
- 38 Vesting Willemstad
- 39 Fort Sabina
- 40 Vesting Breda
- 41 Vesting Geertruidenberg
- 42 Vesting Heusden
- 43 Vesting 's-Hertogenbosch
- 44 Vesting Grave
- OVERIG**
- 45 Vesting Maastricht